

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ КУЛЬТУРИ УСНОЇ ТРАДИЦІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Погляд на традицію як на культурний досвід, що передається від покоління до покоління, де стабільність, стійкість, повторюваність є основною якісною характеристикою, навряд чи може задовольнити. Адже традиція як стійке утворення, як замкнута сама на собі система існує лише за певних історичних, соціально-культурних умов, які постійно змінюються. Тому в суспільстві на підставі попередніх традицій формуються нові, система знову існує у вигляді стабільного, стійкого утворення (нової традиції), але дещо розширеного та збагаченого. Причому нова система виникає внаслідок трансформації, принципового перетворення, поглинання діалектичного злиття старої.

З постановням етномузикології як окремої дисципліни народознавства сформувалися методологічні підстави спрямування досліджень на вивчення регіональних особливостей народної музичної культури.

Особливості Північного Причорномор'я як поліетнічного регіону вимагають специфічних методологічних принципів наукового дослідження. Головним є регіональний підхід. Він заснований на вивченні фольклорної специфіки структур, типології, жанрового складу, виконавства, музичного побуту. Пропонований матеріал є першою спробою аналітично-критичної оцінки культури усної традиції та її функціонування в сучасних умовах регіону. Дослідження фольклорних традицій Північного Причорномор'я надасть можливість проаналізувати стан сучасної музичної культури як української, так і інонаціональної, виявити національну специфіку переселенських груп і визначити особливості функціонування в ній музично-пісенної традиції (виявити динаміку і перспективи розвитку).

Сучасні польові дослідження фольклору Північного Причорномор'я демонструють розширення обстеження субетнічних груп українського населення та національних меншин. Виявляється також нахил до рекреативної діяльності у сферах збирання та пропаганди народної музики і включення її в триаду "фольклор-фольклористика-фольклоризм". Результати досліджень уможливають простежити формування головних дослідницьких центрів регіону – Херсона, Миколаєва, Одеси.

Останніми роками фольклор та етнографія Херсонщини привертають до себе все більшу увагу як місцевих, так і приїжджих дослідників. Надзвичайно плідною виявилася колективна експедиція 1990 року, у якій брали участь фахівці з України, Росії та Білорусі під егідою Ленінградської консерваторії і

Херсонського науково-методичного центру народної творчості та культурно-освітньої роботи (ХНМЦ). Зроблені експедицією записи поклали основу формування систематизованої фонотеки ХНМЦ. Теоретичні результати було опубліковано у збірці статей і рефератів “Питання дослідження та збереження музичного фольклору Херсонщини” [1].

Як показали матеріали зазначеної експедиції, для сьогоденного профілю Херсонщини визначальною була етнічна ситуація XVIII – XIX століть. “Саме тоді склалися власне херсонські традиції пізнього формування. Цей процес відбувався під українською домінантою” [2]. На кінець XIX століття українська мова була відзначена як міжнародна серед усього сільського населення краю (в тому числі німців, євреїв, шведів, поляків), та й усі асимілятивні процеси йшли в напрямку українзації. Саме українські старо-переселенські степові традиції на Херсонщині називають “місцевими, корінними” [3]. Навряд чи ще збереглося (і зберігається й досі) стільки мелодій широкого розспіву, багатоголосої традиції, історичної, козацької та чумацької тематики.

Різного масштабу дані проведених експедицій дали можливість виявити на Херсонщині 54 фольклорні традиції, серед яких українських – 32. І це не формальні “представники” етнографічних груп, а справжні носії традицій. В експедиційній роботі застосовувалася методика контрольного запису одних і тих же пісень в різних селах, а також записи сольної та гуртової версії однієї пісні, що було необхідним для визначення субрегіональних зон побутування фольклору та з'ясування співвідношення індивідуального й колективного в пісенних варіантах. Оскільки фольклор півдня України майже не утримує календарного пласта, в його складі перебувають пісенні зразки, які за періодизацією Ф. Колесси належать до другої і третьої еволюційних стадій розвитку фольклору [4].

На Херсонщині встановлено існування ряду пісенно-виконавських стилів: а) степовий український, що відзначається смаком до протяжного співу; б) західноукраїнські (подільський, бойківський, поліський та ін.); в) східно-білоруський з рисами центрально-могиливіської традиції; г) слобожанський.

У більшості випадків відбувається процес асиміляції, при якому малочисельні етнічні групи розчиняються в багаточисельних або консервуються. В останньому випадку фольклор переходить в ретроспективне побутування.

У збірнику “Із репертуару фольклорного ансамблю Олешшя” подано записи повторних експедицій студентів Київської консерваторії (кер. О.Мурзіна). Збірники “Весілля села Регинка Бериславського району” та “Козацькі пісні”, укладені В.Другальовим, засвідчують збереження умовно-козацької традиції, яка характеризується чоловічою манерою співу з верхнім “гораком”. Сучасний стан фольклорної традиції Херсонщини охарактеризований В.Другальовим у його дослідженні [5].

В листопаді 2001 року співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім.М.Рильського НАН України разом із обласним центром народної творчості Херсона записали в південно-східній частині області близько 700 народних пісень, значна частина яких репрезентує цікаві варіанти відомого, а також збагачує фольклористику зразками, досі не знаними.

Сучасна традиційна культура південноукраїнського краю інтегрує в певну цілісність не лише субетнічні сегменти українського фольклору, але й фольклорні здобутки іноетнічних груп населення, яке мешкає в Північному Причорномор'ї. Дослідженню цієї тематики присвячено монографію О.Макаренка "Нариси з історії етномузичної культури Півдня України" [6]. Матеріали книги присвячені проблемам функціонування етнічних фольклорно-музичних традицій та загальним питанням міжетнічних взаємин – демографічним, політичним, господарчо-економічним та культурологічним. Автор розглядає кореневу (українську) та емігрантські музичні традиції як два основні джерела формування народної музичної культури південноукраїнського краю і відзначає наявність об'єктивно суперечливих тенденцій: опір традиції впливам іноетнічних культур – і в той же час здатність до інтеграційних тенденцій.

Останнім часом дослідженнями музичного фольклору Причорномор'я зацікавилися викладачі вищих та середніх навчальних закладів Миколаєва (тенденція, властива європейській університетській науці взагалі). Серед досліджень – "Музичний аспект в курсі народознавства (до вивчення фольклору та етнографії)" В.Іванова, "Сторінки фольклорно-музичної спадщини Півдня України" О.Макаренка, "Транскрипція народних пісень в сучасних умовах" В.Хоменка, "Формування південного напрямку етномузикологічних досліджень в українській фольклористиці" С.Кириєнко та ін. Значний вклад в документування музичного фольклору вносять керівники народних хорів, які записують автентичний фольклор, а також обробляють його для художньо-концертного виконання. Серед них – О.Шпачинський ("Українські народні пісні Миколаївщини", "Новорічні колядки та щедрівки в обробці для народного хору"), В.Хоменко ("Фольклор Півдня України"), А.Затурян ("Українські народні пісні Миколаївщини"), С.Кириєнко ("Козацькі пісні"). До збирання музичного фольклору також підключаються студенти.

Навчальними програмами курсу "Запис і транскрипція народної музики" Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв та Миколаївського державного вищого училища культури передбачено залучення студентів до запису музичного фольклору під час проходження виробничої практики. Кращі зразки обробок народної музики, виконані студентами-випускниками, використовуються в репертуарах художніх колективів.

Протягом 1996-1999 років в Миколаївській філії активізувалась польова робота. На матеріалах студентських фольклорних експедицій Миколаївської філії КДУКіМ видано серію збірок “Фольклор Півдня України” (упорядник В.Хоменко). Цікавими є записи, здійснені в с.Богемка Врадіївського району Миколаївщини, де мешкають представники більше десяти національностей. Значну частину записів становлять зразки так званого вторинного фольклору, видозмінені у різного роду обробках, але які “зберігають ознаки автентичної першооснови і не переходять у форми власне професіональної творчості, функціонуючи в будь-яких умовах села чи міста” [7].

Під час експедицій впроваджувався багатоканальний запис, що надав можливість проаналізувати звучання кожного виконавця, особливості голосоведення, а в підсумку сприяв точній реставрації багатоголосії партитури, чого не можна досягти при монозапису. Однак, не завжди записувачі дотримуються методики документування народної музики. Записи ведуться з погляду мистецьких, вартісних якостей мелодій і рідко супроводжуються описами та коментарями (характеристика співака, словесний опис манер виконання тощо).

Поряд з традиційною збирацькою роботою – фондуванням, публікацією та дослідженням фольклору, в музичних навчальних закладах окреслився напрям наукової популяризації зібраної народної музики засобами співу в автентичній манері, успадковуються традиції гуртового виконавства. На заняттях з фахових дисциплін використовується місцевий фольклорний матеріал [8].

Велике історико-пізнавальне, виховне, художнє значення фольклору, розуміння місії відродження національних народнопісенних традицій обумовлено введенням в план вищих музичних навчальних закладів курсу “Музичне краєзнавство”. Матеріали з курсу більш глибоко визначають гуманістичний напрям розвитку студентської молоді. Добір фольклорного та обрядового матеріалу, використання пісні, підготовка атрибутики, костюмів тощо слугує не тільки самовираженню, а й розвитку особистості.

Поглиблене вивчення традицій, історії рідного краю ставить ряд завдань перед освітянами шкіл, гімназій, муніципальних колегіумів.

При Миколаївському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти плідно працює фольклорно-етнографічна експедиція вчителів-музик, яку вже більше десяти років очолює Л.Плужнікова. Колектив зробив широкомасштабні за тематикою записи музичного фольклору, зафіксувавши більше двох тисяч українських народних пісень. Створено фольклорний фонд [9]. Записано чимало оригінальних зразків, як, наприклад, похвальна пісня-дума “Ой ти, брате Мертвоводе”, історичні “Ой, сину ти мій”, “А вже років двісті” та ін.

Матеріали експедицій використовуються в школах нового типу різної профілізації. Програма, над реалізацією якої працює педагогічний колектив

Миколаївського муніципального колегіуму в тісній співпраці з лабораторією музики обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, передбачає створення в системі виховного процесу та художньо-естетичної освіти учнів чоловічої статі 1-11 класів оригінальної за змістом школи “Кобзарська наука”. Створення школи, як складової базового стандарту освітньої галузі “Художня культура”, надає можливість зберегти один з найцінніших здобутків української культури в царині світової культури – народної традиції кобзарського мистецтва. Юнацька капела муніципального колегіуму “Кобзарський передрзвін” є Лауреатом Всеукраїнських молодіжних фестивалів кобзарського мистецтва (1998, 2000, 2003 рр.).

Серед польових досліджень кафедри археології та етнології Одеського державного університету привертають увагу обстеження календарної і родинної обрядовості росіян, болгар та українського населення Добруджі (Румунія). При цьому уважно фіксуються склад і функція дійових осіб, вивчається одяг, на фонограми заносяться тексти і наспіви. Матеріали розшукуються на основі розробленої Програми щодо збирання етнографічного матеріалу, де містяться запитальники з вивчення комплексу організації побутового простору (поселення, садиби, одяг, обряди). Підвалини сучасної етнографічної праці в ОДУ були закладені П.Маркушевським, який з 1955 по 1994 рр. викладав курс “Українська народна творчість”, а також організовував польову практику та наукову студентську роботу, пов’язану з вивченням фольклору. Зокрема, тривалі спостереження в терені чеського фольклору дозволили П.Маркушевському відзначити взаємозбагачення образами, тематикою чехів, українців та росіян у місцях черезполосного поселення, а також поширення двотриголосся у співі. П.Маркушевським було опубліковано понад 20 статей [10].

Дослідження народної музики регіону були започатковані професором Одеської державної консерваторії Гефієм Вірановським. Від 1974 року здійснювались експедиції як в місця проживання українців, так і іноетнічних груп. Маршрути експедицій проходили і через багатомовний регіон Ізмаїльщину, де було записано більше 700 одиниць фольклору російських старовірів липован та козаків-некрасівців. За цими матеріалами учасницею експедиції О.Соколовою була захищена дисертація “Музично-пісенна традиція липован українського Подунав’я (до проблеми ареального дослідження)”. Дослідження показало, що музичні матеріали в умовах локальної традиції виявляють значно більшу сталість, ніж елементи традиції. А музична і словесна мови характеризуються чітко вираженими етнічними прикметами. Порівняльний аналіз культурних традицій липован і некрасівців (зміст, структура фольклору, багатоголосся, діалекти, деталі жіночого одягу) дав підстави стверджувати, що липовани і некрасівці – це різні гілки російського народу. В поясненні теоретичних аспектів застосування історичного методу щодо

вивчення музичного фольклору О.Соколова посилається на положення С.Грици про “модус мислення” середовища, який виявляється в культурі певної етнічної групи конкретного географічного ареалу [11]. Сталі контакти липован з українцями відобразилися перш за все на пісенному репертуарі, значну частину якого складають українські пісні.

Фольклором чеських поселень займалася викладачка ОДК С.Чернявська (матеріали було зібрано у 1986 – 1988 рр.). Музикознавчий аспект її дисертаційного дослідження включає аналіз і класифікацію матеріалу на жанровому, структурно-морфологічному (композиційно-строфічному, ритмічному, звуковисотному) і фонетичному рівнях. Було відзначено процес взаємовпливів етносів (чехів та українців) в умовах їх спільного проживання на різних рівнях: побуту, мови, обрядів, пісень. Інтеграційні процеси особливо яскраво проявляються у мові – чехи, як правило, двомовні (чеська й українська). Обстеження також показали, що в переселенському чеському середовищі повніше збережено деякі пісні, ніж теперішнього часу в Чехії. Цьому сприяло поширення у чеського населення писемної традиції передачі текстів та успадкування пісенників від покоління до покоління. Зміни в наспівах сталися незначні. Чеська традиція протягом усього часу була скерована не на новачії, а на збереження отриманої культурної спадщини.

Проблемою вивчення жанрової природи пісенного фольклору болгар-переселенців займається випускник консерваторії, нині доцент кафедри теорії музики і фольклору ОДК Сергій Таранець. За результатами студентських експедицій, які він очолював, записано більше 2000 зразків болгарського музичного та пісенного фольклору. Пропонована С.Таранцем методика аналізу фольклорного матеріалу розрахована на використання при визначенні жанрової типології традицій болгар-переселенців Буджака (Південної Бессарабії або Придунав'я) і Запорізької області [12].

Дослідженням фольклору чехів та болгар було започатковано одну з цікавих дослідницьких ліній Лабораторії фольклору та етнографії ОДК – пошуки глибинних коренів культурної спільності південних слов'ян та їх національних сусідів на Одещині. Обстеження і порівняльні студії з фольклором метрополії ще раз підтвердили тезу про незвичайну стійкість музичних типів протягом значного історичного часу. Раніше про це писав В.Гошовський: “Музична мова у формі конкретного музичного діалекту стає засобом художнього спілкування народу лише в радіусі поширення даного діалекту. У цьому відношенні музична мова проявляє значно більшу консервативність, ніж розмовна, яка слугує як для спілкування людей за межами її діалекту, так і для інших, складніших цілей, наприклад як засіб пізнання, діяльності, накопичення практичного досвіду тощо” [13].

На матеріалах Лабораторії виконано ряд наукових, дипломних та методичних праць, присвячених традиціям російських переселенців (О.Соколова,

Н.Ганул), типології жанру російського духовного вірша (С.Чернявська), методиці жанрового аналізу болгарського фольклору (С.Таранець), структурному зіставленню зразків української календарної та родинно-побутової пісенності (О.Скुरатівська) та ін. Зараз Лабораторія працює над засвоєнням об'єктивно-акустичних досліджень ритміки та мелодики народних пісень. Після накопичення достатніх аналітичних даних передбачається вихід на рівень їх логіко-статистичних узагальнень за допомогою комп'ютера з метою конструктивного моделювання народнопісенних традицій етнічних поселень Одещини.

Вивчення культури народів Одеської області має свої особливості і проблеми. Вони виникли в багатонаціональному середовищі, яке утворилося в результаті заселення краю. Переселенці розмістилися тут дисперсно чи компактно, що суттєво вплинуло на подальшу долю розвитку їхньої культури, яка або збереглася, або втратила свою самобутність в іншому культурному середовищі. Тобто йдеться про взаємодію етнічних культур та наслідки такої взаємодії.

Вивчення цих процесів пов'язується з означенням меж етнічних регіонів, які в процесі динаміки демографічної ситуації змінювались. Тому не завжди межі етнічних районів співпадають із межами етнорегіональних культур. Неспівпадіння утворилися в результаті міграційних процесів та міжетнічних стосунків, які, особливо в зонах контактів, привели чи то до зміщення кордонів, чи то до утворення змішаних культурних зон. Таке явище, особливо притамане для Одещини, в цілому досить розповсюджене на Півдні і потребує уважного підходу дослідників до вибору критеріїв стосовно районування.

Шляхи проведення фольклористичних досліджень Північного Причорномор'я забезпечуються як суспільним обстеженням і збором фактологічного матеріалу, так і вибіркоким вивченням певних поселень чи виконавських груп. Аналіз польової і дослідницької роботи в регіоні надає можливість виявити дослідницькі пріоритети основних наукових осередків. Зазначено специфіку вивчення непростой проблематики регіону (насамперед, спектр досліджень зумовлений етнічним складом). Умови побутування етнічно відокремленої компактної групи в іншомовному оточенні роблять її унікальною "лабораторією" для етнографа, який вивчає процес асиміляції і збереження першооснови в культурі.

1. Питання дослідження та збереження музичного фольклору Херсонщини / Упоряд. І. Мацієвський. – Ленінград–Херсон, 1991.
2. Там само. – С.27.
3. Там само. – С.30.
4. Колесса Ф.М. Музикознавчі праці / Підгот. до друку С.Й.Грица. – К., 1970. – С.249.
5. Другалов В. Історія, розвиток та сучасний стан пісенної культури та обрядів Голопристанщини. За підсумками досліджень фольклорно-етнографічних експедицій до Голопристанського району. – Херсон: Просвіта. – 1995.
6. Макаренко О. Нариси з історії етномузичної культури Півдня України. – Миколаїв, 2001

7. Грица С.Й. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль: “Астон”, 2000. – С.209.
8. Видано навчальні посібники, рекомендовані Міністерством культури і мистецтва для вищих музичних навчальних закладів (Кириєнко С.І. Козацькі пісні в аранжуванні для народного хору. – Миколаїв: Дизайн, поліграфія, 2000. – 58 с.; Шпачинський О. А. Колядки і щедрівки в обробці для народного хору. – Миколаїв: Можливості Кімерії, 2003. – 86 с.).
9. Фольклорні записи Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – Ф.4. – Спр.1-18.
10. В журналі “Народна творчість та етнографія” П Маркушевський надрукував статті: “Ян Гус в пам’яті українських чехів” (1968, №4), “Пам’яті фольклориста: професор В.М.Волков” (1986, №1), “Балтська бандура” (1986, №5) та ін.
11. Грица С.Й. Мелос української народної епіки. – К., 1979. – С.5.
12. Таранец С.А. К проблемам жанровой типологии напевов: На материале фольклорной традиции болгар-переселенцев. – Одесса: ОГК им. А.В.Неждановой, 1986. – 80 с.
13. Гошовский В. У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению. – М., 1971. – С 12.

Main tendencies of ethnographical Research and their role in saving and studying of folklore are studied.

Олег Смоляк

СЕРІАЦІЙНИЙ МУЗИЧНИЙ ПАРАТАКСИС У ГАЇВКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Останнім часом в українському етномузикознавстві все більшу увагу привертають питання, що пов’язані із дослідженнями формотворчих процесів у фольклорі. Адже вже настав час, щоби цей аспект в народознавчих дослідженнях став пріоритетним, оскільки він, як ніякий інший, в першу чергу мав би розв’язати питання історії походження традиційної музики в цілому та кожного народномузичного жанру зокрема.

Серед українських фольклористів-етномузикологів питання народномузичного формотворення на синтаксичному рівні вперше порушив Ф.Колесса. Зокрема, в праці “Ритміка українських народних пісень” [1, с.111-176] він на науковому рівні визначив принципи його зіставлення, становлення та розвитку. Напрацювання Ф.Колесси з цієї проблематики доповнили і розвинули такі українські вчені-етномузикознавці, як В.Гошовський (“Украинские песни Закарпатья” [2, с.431-444]), С.Грица (“Мелос української народної епіки” [3, с.123-199]), А.Іваницький (“Українська народна музична творчість” [4, с.35-37]), “Українська музична фольклористика (методологія і методика)” [5, с.226-236], “Основи логіки музичної форми (проблеми походження музики)” [6, с.111-119]). Але їхні напрацювання у сфері формотворення мали в основному узагальнюючий характер, меншою мірою торкалися (крім С.Грици) того чи іншого народномузичного жанру, зокрема етапів їхнього розвитку.